

İBNÜ'L ARABİ'NİN KÜLTÜRÜMÜZDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

A İBNÜ'L ARABİ'S İMPORTANT AND POSITION IN CULTURE OF TURKISH

Kâzım YILDIRIM*

ÖZET

İbnü'l Arabi'nin tam adı, Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ali İbnü 7 Arabi et-Tai el-Hatimi el-Endülüsü'dür. Fakat o, İbnü'l Arabi diye tanınır. Endüsüs 'te doğmuştur. Miladi 1205'te 40 yaşlarında iken Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da Urfa, Erzincan, Erzurum, Sivas ve Malatya'da ikamet etmiştir. İbnü'l Arabi, 1240 yılında ölmüştür.

İbnü'l Arabi , eserlerinde su görüşleri vurgulamaktadır:

A: Filozofların bütün görüşleri yanlış değildir.

B: Filozoflar kafir sayılmaz.

C: Şayet bir sufi bir filozof gibi düşünürse, onun kafirliğini ileri sürmek yanlıştır.

Anahtar Kelimeler: İbnü 7 Arabi, Filozof Anadolu.

ABSTRACT

İbnü'l Arabi's full name is Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ali İbnü 7 Arabi et-Tai el-Hatimi el-Endülüsü. But he is known as İbnü 'ül Arabi. He was born in Endülüs. When he came to Anatolia, he was about 40 years old. He to dwell in Urfa, Erzincan, Erzurum, Sivas and Malatya in vilayets of Anatolia. He died in 1240.

He had some ideas in his books:

A: Philosopher 's all ideas are not wrong.

B: it is Wrong to call the philosophers "unbelievers".

C: If a mystic philosopher, it is not right to call him "unbeliever".

Key JWords: İbnü'l Arabi, Philosopher, Anatolia

İbnü'l Arabi'nin tam ismi şöyledir: "Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ali İbnü'l Arabi et-Tai el-Hatimi el-Endülüsü". Bu uzun ismin kısaltılmış şekli de çoğu zaman "İbnü'l Arabi"den ibarettir. Bazen de bunun başına Muhyiddin ilave olunur."¹

Eser ve imzalarında adını daima İbn'ül Arabi şeklinde kaydettiği halde, Mısır, Suriye ve Anadolu'da onu, meşhur tefsir ve hadis alimi Ebubekir Muhammed b. Abdullah b. el Arabi el-İşbiliye (ölm. 543/1148)'den ayırmak için, kendisine İbn'ül Arabi denilmiştir.

Yukarıdaki tam ismini tahlil edecek olursak: Muhyiddin bir lakaptır. Ona sonradan verilmiştir. Dini ihya eden (İslâmiyeti canlandıran) manasmdadır. Ebu Abdullah bir künyedir: Abdullah'ın babası demektir. Muhammed, onun asıl ismi, kendi adıdır. (Türkçe'de Mehmet diyoruz.) Ali İbn Mubammed İbn Ahmed İbn Ali: Bu da, silsilesini belirten bir

künyedir. Onun babasının ve dedesinin isimlerini gösteriyor. Bu künyeye göre, babası Ali'dir. Dedesi Mehmet, büyük dedesi Ahmet ve en büyük dedesi de Ali ismini taşıyor. El-Hatemi et-Tai, bir nisbe' dir. Cömertliği ile ün salan ve Tayy kabilesine mensup'olan Hatem-i Tai adlı şahsın soyundan geldiğini gösteriyor. Endülüsü sözü de bir nisbedir: Endüslü (İspanyalı) demektir. İbn'ül Arabi bir künyedir. Fakat burada soyadı olarak kullanılmıştır. "Araplara mensup olanın oğlu manasmdadır"². İbn'ül-Arabi nisbelerinin gösterdiği gibi, meşhur Arap Tai kabilesine mensuptur. Hatimi neslinden geldiği anlaşılan İbn'ül Arabi, Endülüs'te dünyaya gelmiştir. Tam ismindeki Ebu Abdullah bir künyedir. Abdullah'ın babası anlamındadır.

Kendi isminin Muhammed (Mehmet) olduğunu Fütuhat' ta çeşitli vesilelerle zikrediyor. Kendisine bazen de Muhammed ibn en-Nur veya Abdülaziz, yahut da Zidyar isimlerini veriyor. Özellikle bu sonuncu ismin, memsuk ed-dar (yurdundan alıkonulmuş, gurbete çıkmış, garip) anlamına geldiğini söylüyor ki, bu nokta, belki de onun

(Yrd. Doç. Dr.) Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

¹ Nihat Keklik, Muhyiddin İbnü'l Arabi Hayatı ve Çevresi, s.57, bkz. Ahmet Ateş, İslam Ansiklopedisi, c.VIII, s.533

Nihat Keklik, İbnü'l Arabi'nin Eserleri, s.258.

cedlerinin Arabistan'dan Endülü's'e doğru gurbete çıkmış (göç etmiş) olduğuna bir telmih sayılmaktadır³. Çeşitli seyahatlerde bulunmuş ve değişik hocalardan ders görmüş olan İbn'ül Arabi, hayatının olgunluk devri sayılabilecek bir dönemde (M. 1205-1206) yılında 40 yaşlarına iken Anadolu'ya gelmiştir. Musul'dan yola çıkarak Diyarbakır-Mardin bölgesinden geçerek Anadolu içlerine kadar gitmiş, daha sonra Urfa, Erzincan, Erzurum, Sivas, Malatya gibi şehirlerimizde ikamet etmiş; nihayet Eylül 1205 tarihinde Konya'ya gelmiştir⁴. Ertesi yıl (H.603/M.1206-1207) İbnü'l-Arabi Mısır'a gitmiştir⁵. Ertesi yıl ise Mekke'de olduğu görülmektedir. (H.60-/M. 1207-1208). Bundan sonraki üç yıl İbnü'l Arabi'nin nerede olduğu belli değildir⁶. H.608/M.1211-1212 yılında Bağdat'a (Irak'a) geldiğini anlamaktayız. Bu sıralarda İbnü'l Arabi 47 yaşlarında bulunmaktadır. Bağdat'tan sonra ertesi yıl (H.609/M.1212-1213) yine Anadolu'ya geçtiği ve Malatya'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada, Selçuklu Sultanı Keykavus' un kendisine gönderdiği mektuba cevap yazdığını ve nasihatlerde bulunduğunu belirtmektedir⁷. Malatya'da iken, yani H.609/M. 1212-1213 senesinde İbnü'l Arabi'nin, Sadreddin Konevi' nin dul annesiyle evlendiği ve ünlü düşünür Sadreddin Konevi' ye babalık yaptığı iddia ediliyorsa da, bu iddiaların doğru olmadığını, belgeleriyle ortaya koyan Keklik Hocamız'a göre: "... Konevi' nin babasının bir 'Sultan', Konevi' nin de bir 'Ulu Padişahzade' olduğu söylenmiştir. Tabiatıyla, bunun gerçekte hiç bir ilişkisi yoktur. Diğer taraftan, Konevi'nin küçük bir yaşta babasını kaybettiği ve dul kalan annesinin de meşhur sufi Muhyiddin İbnü'l Arabi ile evlendiği, hatta annesinin bizzat "sultan cariyesi" olduğu ve Sultan' in bu cariyesini azad ederek onu İbnü'l Arabi'ye verdiği de söylenmiştir. Bu gibi rivayetler dahi uydurmadır ve hakikatle en ufak bir alakası yoktur. Daima ihtiyat ile kaydedilmesi gereken bu yakınlık, Konevi ile İbnü'l Arabi'nin ilim münasebetleri dolayısıyla ortaya çıkarılmış sayılmalıdır. Mesela, Cami' nin rivayet ettiği şekilde; 'Konya'ya geldiği zaman, onun babasının vefatından sonra annesini şeyh İbnü'l Arabi aldı ve Sadreddin, Hazret-i şeyh İbnü'l Arabi'nin hizmet ve sohbetinde yetişti.' gibi ifadeler tamamen

hayale ve şifahi rivayetlere dayanmış olmalıdır. Bilhassa Osman Nuri' nin Merâkıb risalesinde Konevi' nin annesinin bir sultan cariyesi olarak tanıtılması da yukarıda işaret ettiğimiz gibi- büsbütün hayal mahsûlüdür..."⁸

Ahmed Ateş, Keklik' in düşüncelerini teyid ederek, Sadreddin Konevi' nin babası Mecidüddin İshak'm İbnü'l Arabi'nin samimi dostu olduğunu ve H.615 (M. 1218-1219) yıllarında vefat etmiş olması gerektiğini belirtiyor; İbnü'l Arabi'nin onun dul zevcesi ile evlendiği, çok küçük yaşta olması gereken Sadreddin Konevi'nin üvey babası olduğu hakkındaki rivayetleri te'yt ederek kayıtların mevcut olmadığını belirtmektedir⁹. Bilakis, Sadreddin Konevi'nin ona verdiği icazetlerde kullanılan ifadeler arasında böyle bir akrabalığın mevcut olmadığını gösterecek mahiyettedir¹⁰.

İbnü'l Arabi Malatya'ya geldiği H.609 (M. 1212-1213) yılından sonra Anadolu'da ne kadar kaldığı belli değildir. Ne zaman ayrıldığı da açık olarak belirtilmemiştir. Ancak H.627 (M. 1229-1230) yılında, 65 yaşlarında iken Şam'da bulunduğunu belirtmekteydi¹¹. Anadolu'da maddi ve manevi büyük bir refah, huzur ve itibara kavuştuğu muhakkak olan İbnü'l Arabi'nin Malatya'yı terk ederek, hayatının sonuna kadar kaldığı Şam'a yerleşmesinin sebebi de açık değildir. Şu kadar var ki, Şam'da rahat bir hayat sürmüş olmamalıdır. Tasavvufi fikirlerinden dolayı kendisini kafirlikle itham derecesine varan tenkidler, hayatının bu devresinde, bilhassa o zamanın mutaassıp Suriye'sinin Fıkıh ve Hadis alimleri muhitinden, hayli şiddetlenmiş olmalıdır. Ancak bunlara karşı Şam'ın eski ve büyük bir kadı ailesi olan Zeki-Oğulları ailesinin, kendisine inanan, kendisini koruyan ve her işi ile meşgul olan hamiler buldu. Bunların himayesi, alimleri iddialarından çevirmemiş olsa da, umumi efkarın aleyhinde genişleyerek, her hangi bir hareketin doğmasını imkansız kılmıştır. Bundan başka, türlü vesileler ile tanıdığı Eyyûbi hanedanına mensup Sultan ve Melikler de onu himaye etmiş, hiç olmazsa ona gösterdikleri ilgi her hangi bir hareketin çıkmasını önlemiştir¹².

İbnü'l Arabi'nin hayatının bu son devresi, dış görünüş bakımından, en sakin devredir. Belki yaşının da ilerlemiş olması -çünkü bu sıralarda 65 yaşını geçmiş bulunuyordu- sebebi ile, her hangi bir seyahate çıkmamış görünüyordu. Günlük işleri, eserler

³ Nihat Keklik, *İbnü'l Arabi'nin Eserleri*, s.259.

⁴ İbnü'l Arabi, *Fütuhât*, s.2/498 (:XV²) (Parantez içerisindeki roma rakamıyla yazılıp üzerine Latin rakamıyla konulan numaralar Keklik' in İbnü'l Arabi'den tercüme ettiği aynı adlı eserin ilgili fragmentlerini belirtmektedir.

⁵ İbnü'l Arabi, *Fütuhât* s.2/498(:XV²).

⁶ İbnü'l Arabi, *Risaletü'l-Envar*. Ayasofya Kütüphanesi, No: 2063, ur33'.

⁷ İbnü'l Arabi, *Fütuhât*, s. 1/449 (:XXV11/90).

⁸ İbnü'l Arabi, *Fütuhât* s.2/418 (:XXVII/9n).

⁹ Ahmet Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, s.8/539.

¹⁰ Ahmet Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, s.8/539-540.

¹¹ İbnü'l Arabi, *Fütuhât*, s.2/498 (:XXVII/98).

¹² Ahmet Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, s.8/540.

yazmak, eserlerini okumak ve dini vecibelerini yerine getirmekten ibaret idi. H.627/M.1229'da gördüğü bir rüya üzerine yazdığı en mühim eseri FÜSUS el HİKEM bu devrin mahsûlüdür.

İbnü'l Arabi H.630/M. 1232-1233 yılından itibaren, hemen, tamamıyla FÜTUHAT' ını yazmak, yazılmış kısımlarını düzeltmek ve tamamlamak ile meşgul olmuştur. Nitekim kendisi Fütuhat'ında H.634/M.1236-1237 yılında bu eserin 295. babına tekabül eden sayfaları yazmakta olduğunu belirtiyordu¹³. Ertesi yıl ise eserin 356.'ıncı bâbına tekabül eden sayfaları yazmakla meşgul olduğunu ifade etmekteydi¹⁴. Böylece ömrünün sonuna doğru eserlerini yazmak, yazılan kısımları kontrol etmek gibi işlerle zamanını geçiriyordu. Ölümünden bir yıl önce (1239) Fütuhat' in ikinci nüshasına, birinci nüshasından farklı olarak ilaveler yapılmıştır.

Bazı kaynaklarda ibnü'l Arabi'nin ölümüne doğru eserlerinin okunmasını yasakladığına dair bir takım rivayetler mevcut ise de, bunların doğru olamayacağını belirten Ahmet Ateş, bu iddianın İbnü'l Arabi'nin eserlerinin okunmasını istemeyen çevrelerin uydurmasından başka bir şey olamayacağını belirtmektedir¹⁵. Ateş'e göre bu iddia doğru olmuş olsaydı, "Son günlerinde yanında bulunan ve eserlerini okuyan Sadreddin Konevi, Şeyhi'nin böyle bir emri olsaydı, bunu tereddütsüz yerine getirir, bütün hayatı boyunca onun eserlerini okutup şerhetmezdi¹⁶.

Böylece 78 yaşına varmış olan İbnü'l Arabi, Şam'da Kadı Mühyi'l-din el Zeki'nin evinde 22 Revîu'l-Ahîr 628(M.10 Kasım 1240)'de vefat etmiştir. Ömrü süresi, yetmiş yedi sene altı ay ve yirmi beş gündür¹⁷. (7 Ağustos 1165 Cumartesi günü doğmuş. 10 Kasım 1240 günü ölmüştür.) Oldukça muhteşem bir cenaze merasiminden sonra, Muhyi'd-din İbn-el Zeki ailesinin Kâsiyûn dağı eteğinde bulunan türbesine defnedildi.

İbnü'l Arabi'nin iki oğlunun yanında bulunduğu türbesi. zamanla ihmal edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük sultanlarından Yavuz Sultan Selim (1467-1520) Mısır seferinden dönerken Şam'a gelmiş ve orada oldukça uzun bir müddet kalmış idi. O zamana kadar Zekiogulları Türbesi adı ile tanınan şimdiki Muhyiddin İbnü'l Arabi Türbesi civarında bir

camii yapılması; daha sonra İbnü'l Arabi'nin medfun olduğu yerde bir türbe ve caminin kuzeyine de bir tekke yapılmasını emretti. Derhal başlanan inşaatlar kısa sürede tamamlanmıştır.

Böylece, mezarı 277 sene bakımsız vaziyette kaldıktan sonra, büyük Türk Padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmış ve bugünkü muhteşem türbesine kavuşturulmuştur. Türk Milleti bu suretle, ona olan şükran borcunu ödemiş oluyordu.

İbnü'l Arabi Felsefesinin Genel Görünüşü ve Çıkış Noktası

Bir düşünürün sistemini ortaya çıkarabilmek için ona dair yayınlanan daha önceki araştırmaları geçici olarak bir yana bırakarak önce onun kendi eserlerine baş vurmamız daha doğru olur. Diğer yorumcuların görüşleri (-nitekim İbnü'l Arabi üzerinde bilhassa Avrupalı oryantalistler tarafından yazılmış çok kitap ve makaleler vardır-) elbette ki tamamen göz ardı edilemez. Ancak onları daha çok kendi yorumlarımızla mukayese etmek suretiyle değerlendirebiliriz.

Dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, yorumların gerçeği" yansıtmasıdır ve bu da bir ilmi ihtiyaçtır. İbnü'l Arabi üzerinde olduğu gibi, diğer bir çok düşünürler üzerinde de farklı yorumlar yapıldığı bilinmektedir. Bunlardan bazılarının diğerlerinden daha önemli sayılmasının sebebi, onların her şeyden önce metinlere dayanması ve bunları iyi anlamış olmasıdır. Tabiatıyla bu da kafi değildir. Çünkü iyi anlaşılabilir bir meselenin aynı şekilde iyi anlatılabilmesi için, bir araştırmacının kendine mahsus bir yorum geliştirmesi icab eder.

Onun yola çıkış noktası felsefe-akıl-hikmet ilişkisinden ibarettir. Sırf akla dayanan bir felsefenin İbnü'l Arabi'nin sistemine uygun olamayacağı daha ilk bakışta anlaşılabilir. Nitekim, bir çok defalar hikmet deyimini kullanmasına karşılık, felsefe kelimesini çoğunlukla ılımlı bir tenkide tabi tutmaktadır. Bu ise, düşünce tarihinde özlenen ve nadir olan bir tutumdur. Çünkü kronolojik sıraya göre bu tutumun, onu takib eden Türk Düşünürleri olarak Mevlana (öl. 1273) ve Sadreddin Konevi (öl. 1274) tarafından da muhafaza edilmesini beklediğimiz halde, bu iki Türk düşünürü, metafizik meselelerde filozoflara şiddetle hücum eden Gazali' ye (öl.1111) dönüştürmüştür. İbnü'l Arabi'nin önemi, işte bu noktadadır!¹⁸.

¹³ İbnü'l Arabi, Fütuhât s.2/753 (:XXVII/98).

¹⁴ İbnü'l Arabi, Fütuhât, s.3/377 (:XXVII/99).

¹⁵ Ahmet Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, s.8/540-541.

¹⁶ Ahmet Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, s.8/541.

¹⁷ Nihat Keklik, *İbnü'l Arabi'nin Hayatı ve Çevresi*, s.171.

¹⁸ Bilindiği üzere Gazali, özellikle El-Munkiz min ed-Dalal (: Sapıklıktan Uyarıcıya) adlı eserinde, geçici olarak kapalı olduğu septizm'i izale etmek maksadıyla

Aşağıdaki metinlerde göreceğimiz üzere İbnü'l Arabî şu noktaları vurgulamaktadır: a- Filozofların bütün görüşleri yanlış değildir; b- Filozoflar kafir sayılmaz; c- Şayet bir Sûfî düşünür de filozofların ortaya koyduğu meseleler üzerinde fikir yürütürse, böyle bir düşünürün de filozoflar gibi dinsiz ve kafir olduklarını zannetmek büyük bir yanılgıdır. Bu ana noktalar kendisi tarafından şöyle ifade edilmiştir:

"...(Feylesofların) problemlerinden bir tanesine vakıf olduğun zaman, bir feylesof yahut kelamcı veya mütefekkir yahut hangi ilimde olursa olsun bir kimse bunlara zikir etmiş ve ettiklerine de inanmış diye, bunları tekrar eden, aktaran muhakkik (araştırmacı) sûfî için, feylesof olmuştur ve feylesofların dini yoktur demeyiniz. Zira dinsiz olarak da bir feylesof, bunları söylemiş olabilir. Şu halde ey kardeşim sakın gafil olma; çünkü bu (nevi bir) söz (iddia) tahsili olmayan bir kimsenin sözüdür. Feylesofların bütün bilgileri (yanlış) değildir. Ola ki bir meselede onlar haklı bulunsun..."¹⁹

İbnü'l Arabî'nin felsefe ve filozoflara karşı bu ılımlı tavrı şu sözlerle daha iyi göz önüne serilmiştir:

"... şayet gerçekleri bilmiyorsak muayyen bir meselede filozofların doğru olan sözlerini tespit etmemiz gerekir..."²⁰

Yukarıdaki ifadelerde üç madde halinde özetlemiştik ki, filozofların bütün görüşleri doğru olmadığına göre, onların bütün görüşlerini de tespit etmek ve bunlardan yararlanmak icab eder demek istiyordu.

Filozofların görüşlerinde İbnü'l Arabî'nin deyimiyile "doğru" denilen hususlar nasıl tespit edilebilir? Filozofların yanılgısı çoğunlukla duyu bilgilerine ve mantık kurallarına dayanmalarından ileri gelmektedir. Buna karşılık İbnü'l Arabî, keşf adını verdiği bilgi metotuna dayanmaktadır. Şimdiden kısaca belirtelim ki, gerçek bilgiye, yani onun deyimiyile doğruya götüren üç kademe vardır. Müşahade, Mükâşefe, Tecelli adlarını taşıyan bu mertebeler (klasik bazı tasavvufî eserlerde farklı olarak izah edilmekle beraber)'in birincisi şahit olmak yani duyu bilgisi mertebesidir ikincisi (-kelime anlamıyla-) bir şeyin örtüsünü kaldırmak manasına geldiğine göre, nesnelere üzerine yani hakikati örtüleyen duyuların yanıltıcılığından kurtulmaktır.

hangî düşünce tarzının insanı gerçeğe götürebileceğini araştırmakla işe başlamıştır. Dr. İ. A. Çubukçu, Gazalî ve Şüphecilik, (Ankara 964) adlı doçentlik tezinde bunu etraflı şekilde anlatmıştır.

¹⁹ İbnü'l Arabî, *Fütuhât*, s.1/34-35(:P).

²⁰ İbnü'l Arabî, *Fütuhât*, s. 1/34-35(:İ').

Çünkü söz gelimi aldanma duygusu olmasaydı bizde sıcaklık, soğukluk, pürüzlü oluş veya düzlük izlenimleri ve kavramları bulunmayacaktı. Şayet dokunma duygusu gibi diğer duyuların nesnelere üzerine çekilmiş ve onların hakikatini -Kant' in deyimiyile Numenler' in- örtüleyen duyu yanılgılarını keşf (Mükâşefe) edecek olursak işte o zaman, nesnelere hakikatini ve dolayısıyla Kant' in deyimiyile Numenler' i idrak etmiş olacağız. Filozofların hatası işte bunu fark etmemekten ileri gelmekteydi. Sadece duyu bilgisi ve mantık kuralları üzerine dayanmamış ve bunun yerine keşfe güvenmiş olsalardı, onların da nazarında hakikat tecelli edecek, yani Parıldayacaktı.

İbnü'l Arabî *Fütuhât* adlı eserinde buna dair bir örneği, ismini zikretmediği ve filozof adını verdiği bir şahısla yaptığı tartışmada göstermektedir. Filozofun tasdikine nail olan İbnü'l Arabî diyor ki: "...Bu meselede bana acayip bir şey tesadüf etti. Şöyle ki: Bilgin filozoftan biri, bu makaleyi (görüşü) benden işitmiş ve ihtimal ki bunu, kendi kendine imkansız saymış, benim aklımı istihfaf etmiş (hafife almış) idi. Sonra Allah onun kendi nefsinde hiç şüphe edemeyeceği gibi, kendisini (buna) keşf ile muttali kıldı da, meselenin bizim söylediğimiz gibi olduğu tahakkuk etti (gerçekleşti). Böylece kendi nefsinde (haline) ağlayarak benim huzuruma geldi...Onunla benim sohbetim (arkadaşlığım) vardı. Meseleyi bana anlattı... ve iman etti..."²¹

Sonuç bakımından İbnü'l Arabî'nin dikkat ettiği önemli mesele şudur: Mantık ve duyu bilgisi üzerine dayanan filozoflar da, kelamcılar da devamlı olarak birbirini ile ihtilaf halindedir.²² Onun bu gözlemi tamamen haklıdır. Çünkü felsefe tarihi birbiriyle ihtilaf etmemiş iki tane filozof gösteremez.

Doğru' nun tecellisini engelleyen bu ihtilaflar üzerinde, İbnü'l Arabî'nin felsefeye karşı ılımlı telakkisini daha iyi kavrayabilmek için, bir nebze daha durmak icab eder. Ona göre, ihtilafın esas sebeplerinden biri de hakikat üzerinde değil, daha çok hakikati dile getirecek olan lafızlarda yani ifade tarzında ve bir de kelimelere verilen anlamlarda görülmektedir. Kendi sözleriyle: "... Her topluluk birbirine paralel olarak lafızlar (:terimler) ortaya koymuşlardır. Böylece ihtilaf ibarede (ifade tarzında) olur, fakat hakikat konusunda olmaz. (Kaldı ki) ihtilaf ancak manalar konusundadır..."²³

²¹ İbnü'l Arabî, *Fütuhât*, s.2/316 (:IV/47).

²² İbnü'l Arabî, *Fütuhât*, s. 1/2224 (XXX/179).

²³ İbnü'l Arabî, *Fütuhât*, s. 1/216-217 (:XXX/79).

Görülüyor ki, 17. Asırda Francis Bacon tarafından da şikayet konusu edilen bir meselenin farkına İbnü'l Arabi daha 13. Asırda varmış ve terimlere yüklenen farklı ve dolayısıyla da yanlış manalar yüzünden hakikatin dile getirilmesi büsbütün güçleşmiştir. İşte ihtilafların birinci sebebi filozofların mantık kuralları ve duyu bilgisine dayanmaları iken, bu ihtilafların ikinci sebebi de şimdi gördüğümüz üzere, bulduğumuzu zannettiğimiz hakikati ifade edecek terimlere her topluluğun ve dolayısıyla her filozofun ayrı bir anlam yüklemiş olmasından ileri gelmektedir.

Felsefeye ve filozoflara gösterdiği ılımlı tavra rağmen onlar arasındaki ihtilaflara dair çok defalar temas eden düşünürümüz, buna dair somut örnekler de vermekten geri kalmış değildir. Mesela, Fütuhat' m bir yerinde, "Allah'ın zatı probleminde, rasyonalist filozofların görüşleri arasında büyük ihtilaflar bulunduğunu ve her birinin kendi akılcılığının gerektirdiği gibi iddialar ileri sürdüklerini" söyledikten sonra diyor ki: "Birinin evet dediğini diğeri inkar etmiştir."²⁴ Filozofların arasındaki bu ihtilaflara rağmen, onun felsefeye karşı tavrında yine de dikkate çarpacak bir olumsuzluk söz konusu değildir. O sadece biraz önce zikrettiğimiz fragmentteki gibi, Allah'ın zatı probleminde her düşünürün sadece akla dayanan bir ilaha itaat ettiğini ve kendi görüşünün akıllıca, fakat diğerlerininkini cahilane bulunduğunu vurgulamakta ve buna karşılık söz konusu ihtilafların peygamberler arasında kesinlikle görülmediğini, çünkü bütün semavi kitapların aynı kaynaktan doğduğunu, bütün peygamberlerin aynı lisanla konuştuklarını, işte bu sebeple aralarında ihtilaf mevcut olmadığını, fakat buna karşılık insan zekaları arasındaki farklılaşma sebebiyle her filozofun kendi akıl gücüne göre bir teori geliştirmesi yüzünden daima birbirlerine muhalif kaldıklarını ifade etmektedir.²⁵ Onun bu iddiası Fütuhat' in çeşitli yerlerinde tekrar edilmiştir. Akıl konusundaki değerlendirmeleri sırasında aktaracağımız bu fragmentlerin birinde akli bilgilerin, akıl sahibinin mizacına göre değiştiğini,²⁶ işte bu yüzden de söz konusu problemlerde rasyonalistler arasında ihtilaf meydana geldiğini,²⁷ tekrarlamaktadır. Ona göre bu ihtilaflar özellikle nazarcılar adını verdiği rasyonalistler arasında söz konusudur. Çok gariptir ki, İbnü'l Arabi kendisi ile başkaları arasında da aynı şekilde görüş ayrılıkları, yani ihtilaflar bulunduğunu, çünkü kendisinin mükâşefe metotuna dayanması herkesin tasdik etmemesine bağlamakta²⁸

fakat buna karşılık "bizim yolumuzdan olanlar" diye tarif ettiği fikir arkadaşları ile kendisi arasında herhangi bir uzlaşmazlık mevcut olmadığını çünkü kendisinin aynı fikri paylaştığı kimselerle zaten bir ihtilafa düşmeye niyeti olmadığını³⁰ belirtmek ihtiyacını duymaktaydı.³¹

Bütün bu görüşlerimizi sonuçlandırmak üzere konumuzun başında ortaya koyduğumuzu üç tane aksiyonu hatırlamamızda fayda vardır: a-Filozofların bütün görüşleri yanlış değildir; b-Filozoflar kafir ve dinsiz sayılamaz; c-Şayet sufi nitelikteki bir düşünür filozofların doğru olan her hangi bir görüşünü söz konusu edecek olursa, bu, sebepten sufi nitelikteki düşünürlerin de görüşlerinin yanlış sayılması mümkün olmadığı gibi, dinsiz addedilmeleri de imkan dahilinde değildir.

Bu üç mütearifeden birincisi yani Gazali' den beri devam eden iddiaya göre filozofların bütün görüşleri yanlıştır iddiası, İbnü'l Arabi'ye göre maktul bir görüş değildir. Bu tavrı ile düşünürümüz Gazali' den kaynaklanan bu sert tavrı daha ılımlı yani tenkitçi bir görüşle değiştirmiştir. Çünkü kritisizmin esasında bir hükmün doğru ve yanlış tarafları, iyi ve kötü yanlarını göstermek esastır. (Nitekim Kant' m kritisizmindeki önemli unsurlardan biri de bu olmuştur.)

Yine Gazali' den beri feylesofların toptan kafir ve dinsiz oldukları iddia edilmiştir. İkinci aksiyonunda söz konusu böyle bir iddiayı da İbnü'l Arabi kabule müsait görünmektedir. Bu bakımdan da onun kritisizmi devam ettirdiğine şahit oluyoruz.

İbnü'l Arabi'yi böyle bir kritisizmin mümtaz siması haline getiren mesele üçüncü aksiyonda belirtilmiş idi. Onların aralarındaki ihtilafların yani görüş ayrılıklarının, her birinin sadece akıl, mantık ve duyu bilgilerine dayanmasından ileri geldiğini yukarıda belirtmiştik Gerçekte mantık' m sadece kavramlar ve önermelerle meşgul olan kategoriler ve perihermenias bölümlerinin hazırlık teşkil ettiği., II. Analitikler, yani kıyas ve ispat teorileri sayesinde, bazen delillerin aksedilmesi ve bazen de kelamcıların çok kullandığı delillerin birbirine eşit olması sayesinde bir şey hem inkar, hem de ispat edilebilmektedir. Kaldı ki Aristo'nun ifade ettiği dedütf mantığa yeni çağ felsefesinden itibaren Bacon, Descartes, Hobbes taraflarından zaten itiraz edilmiştir. Çünkü dedütf mantığının sonucunun esasen ilk öncülde ortaya konmuş olduğu bilinmektedir. O halde İbnü'l

²⁴ İbnü'l Arabi, Fütuhât 2/355 (:IV/48).

²⁵ İbnü'l Arabi, Fütuhât,
²⁶ İbnü s.1/224(:IV/49).

²⁷ Arabi, Fütuhât,
s.1/371(:IV/50). İbnü'l Arabi, Fütuhât,
s. 1/264 (:IV/51).

²⁸ İbnü'l Arabi, Fütuhât, s.2/433 (:V/26).

²⁹ İbnü'l Arabi, Fütuhât, 1/228 (:V/26).

³⁰ İbnü'l Arabi, Fütuhât, s.2/764 (:V/27).

³¹ Bu konuda diğer örnek için şu fragmentlere bkz.
XXVII/102, XXX/47, XXX/68, XXX/79.

Arabi'nin sırf mantığa dayanan filozofları tenkit etmiş olmasını anlayışla karşılamamız mümkündür. İlave olarak onun filozofları epistemolojide de, özellikle dogmatik sensualistler veya aynı şekilde dogmatik rasyonalistler arasında çok sık görülen ihtilafların bu yüzden meydana çıktığını vurgulaması da günümüzde dahi paylaşılması mümkün olan bir görüş sayılabilir (buna dair örnekleri önceki sayfalarda vermiştik.)- O halde sırf mantık kurallarına ve duyu bilgisine dayanan filozofların hataları, benimsedikleri bu metottan kaynaklanmaktadır. Buna mukabil kendisi ile arkadaşlarının arasında fazla ihtilaf olmamasını da böyle bir yolu (metodu) benimsememesine ve bu metottan kurtularak keşf, mükâşefe ve tecelli metodunu tercih etmesine bağlamaktadır. İbnü'l Arabi'ye göre bu metot, düşünürleri birbirleriyle ihtilafa düşmekten ve onları doğru olan bilgiye götüren yoldur. Şu halde yukarıda da belirtildiği üzere filozoflar arasındaki ihtilafın sebebi, dayandıkları metottan kaynaklanmaktadır. Doğru olan bilgileri tespit edebilmek için evvela bizi yanlış yollara ve ihtilafa düşüren bu metotlardan yani duyu ve mantık kurallarını kullanmaktan kurtulmamız ve bunun yerine keşf, mükâşefe ve tecelli metodunu benimsememizi icab eder.

İbnü'l Arabi'ye göre bu yol Peygamberlerin yoludur. Onlar arasında hiç ihtilaf olmamasının, onların dayandıkları metotta bulur. Şu halde filozof, kelama veya her hangi bir düşünürün ihtilaftan kurtulması ve dolayısıyla doğru olan bilgiyi ortaya koyabilmesi için sūfilerin benimsedikleri üç kademeli metodu kabullenmeleriyle mümkündür.

Öyle anlaşılıyor ki, Farabi dahi akıl ve duyu metodunun insanı yanılgı içerisine düşürdüğünün farkına varmış ve yaptığı bir felsefi duasında doğruyu bulması için Allah'tan kendisine gerçeği gerçek olarak göstermesini dilemiştir.

